

Пенка Ватова, доц. д-р

Институт за литература – Българска академия на науките

РАЗЛИЧНИЯТ ЧОВЕК И НЕГОВАТА ОБРЕЧЕНОСТ

Резюме. Статията интерпретира различието като белег на човека, поставящ го извън периметъра на общността, към която той принадлежи. Често това различие е поведенческо и не съответства на моралните конвенции на социалната група. Често води до отхвърляне на индивида, до обричането му на неразбиране, самота, дори смърт. За наблюдение са избрани две белетристични творби от съвременната българска литература – повестта на Павел Вежинов „Барьерата“ и новелата на Николай Ватов „Стих за нея“. Аналитичният паралел между героите в двете произведения се ръководи тъкмо от различието като призма за тълкуването им.

Ключови думи: различният човек, морални конвенции, човешка автентичност, фантастично и реално

Днешните артикулации в публичното пространство на групово и индивидуално отношение към различните хора са провокацията за този текст. Несъстояният се обществен дебат и неосъщественото разбирателство за отношението към различните сред нас – независимо от какъв ъгъл ще ги определим като различни, е една от причините за агресията между хората днес. А агресията никога не е чертала добра перспектива за човешките общества.

Когато говорим за литература, естествено стесняваме проблема и възможните пътища са свързани с откриването на призми в литературата ни, които определят даден човек като различен – до степен, че не се вписва в характерологията на някаква социална група или на обществото като цяло, и по тази причина бива – най-общо казано – отхвърлен от нея. Той по условие може да е несвой/чужд за групата, а може и по условие да ѝ принадлежи. В първия случай има достатъчно натрупана литература по темата свое и чуждо, родно и чуждо в литературата ни. По-интересен е вторият и една бърза справка с паметта за подобни литературни герои откроява без усилие цяла редица мъже и жени в творчеството на Йордан Йовков – всички от „Старопланински легенди“, но още от военните му разкази и повести, от „Песента на колелетата“, „Чифликът край границата“ и др. Красивите грешни жени и достойните или трогателните, коленопреклонни пред човечността, любовта и красотата мъже открояват качествата, с които се отличават сред другите, с още по-голяма сила поради трагичните си съдби. Не е трудно да се припомнят и друга редица герои, които са изправени пред изпитанията на родовия морал – в творби на Пенчо Славейков, Елин Пелин, Георги Караславов, Емилиян Станев, Димитър Талев, Димитър Димов и др. Онова,

което ги сближава, е отношението им към нравствените норми, приети като регулатор на обществените отношения. Следването на общностните/родовите морални конвенции или отхвърлянето им, или замяната им с други, от по-висок, универсално-човешки порядък, води до промяна на житейските им траектории. Конфликтът между изконния човешкия стремеж към личностна еманципация и свобода – и правилата, които общността е приела, за да гарантира своята стабилност и трайност, най-често превръща тези герои в трагични жертви. Недвусмислената представа, която социалната (или тясно родовата) норма дава за добро и зло, правилно и неправилно, възможно и невъзможно, достойно и неморално, естествено и протиестествено и пр., се основава на социалния опит на общността; нейната валидност е проверена в общностния живот и тя се налага на човешките индивиди, които ѝ принадлежат. Всяко отклонение от нормата бележи отклоняващия се със знака на различността и провокира общностното внимание и активно отношение към него. Така едни герои биват заклеяени, други – прокудени, трети – жертвувани. С други думи, темата не е от вчера и нейната интерпретация в художествената ни литература е все в една посока – на обречеността на различния, без значение какво отношение на читателя към неговата различност внушава дадено произведение. С оглед водещата тема на сборната публикация би могло да се обобщи, че тяхната личностна участ е поставена *в зависимост* от нравствената конвенция, валидна за общността, към която принадлежат.

Наблюденията ми по избраната тема са насочени обаче към един по-особен случай на художествено интерпретиране на образа на различния човек и зависимостите, които предопределят отношението към него, респективно съдбата му. Конкретно интерес за този текст представляват образите на две героини от съвременната българска литература, намиращи се на около четвърт век отстояние във времето – Доротея от повестта „Барьерата“ (1976) на Павел Вежинов и Изабела от новелата „Стих за нея“ (2000) на Николай Ватов¹. Разликата във възрастта на двамата писатели, когато пишат тези свои творби, е почти двойна в полза на Вежинов. Зрелостта му като човек и творец е свързана и с едно различно време – на идеологически и светогледен диктат. Времето, в което Ватов твори и създава новелата си, е време на отхвърляне на обществени и мисловни ограничения и матрици. Въпреки това и двете героини имат почти една и съща участ, бидейки и по сходен начин различни от останалите човешки индивиди.

¹ Тези две героини – с техните поведенчески мотивации и художествени реализации, заедно с още няколко техни литературни аналога, са интерпретирани от Елена Борисова през оптиката на човешката алиенация. Наблюденията на изследователката са продуктивни за разширяване на аналитичното поле чрез включване на релациите цивилизационен напредък/научна рационалност – алиенация; човешко развитие – природа; отчуждение – познание; отчуждение – социална норма и пр. Вж.: БОРИСОВА, Е. *Фантастика и познание. Без/граничност на познанието в българската фантастична проза*. София: ИЦ „Боян Пенев“, 2019 (частта „Трагедията на човешката алиенация“, с. 199–239).

Тъй като историята на Доротея е добре известна, ще скицирам накратко историята на Изабела. Тя се появява в живота на Пол Дебро, разочарования от социалните модели и отношения в сферата на науката протагонист в новелата, решил да зареже кариерата си на учен и живота си на парижанин и да намери място, където да подреди мислите си и да остане далече от безогледните човешки страсти и пороци. Моделиран социално в един свят на роботизирани човешки взаимоотношения, Пол съзнава безперспективността си в него – той не е забравил, че е имал мечти, и търси път обратно към чистия извор на автентичността си:

Ужасяваше ме мисълта, че след години, прекарани между онези хора, мога да заприличам на тях – книжни плъхове, ровичкащи из библиотеките, заразени от кариеризъм и мания за величие. Просто не бях създаден за това. По природа винаги съм бил скитник, човек, който не се заседява. Искях да живея истински, разбирате ли?²

Изабела навлиза най-напред в полезрението му като образ от една картина на уличен художник, после „оживява“, сякаш добила плът и кръв от собственото му, жадно за нея съзнание, заживява с него и му дава друга перспектива за живота и света изобщо, и накрая напуска света тук, пронизана от куршум на същия този герой. Изабела – подобно на Доротея – е според значението на името си дъщеря на Бога. Както Доротея тя е естествено същество, необременена от условности и правила, лишена от всякакви притежания и каквото и да е отношение към материалното; разполага единствено с къси джинси и избеляла фланелка и следва импулсите и чувствата си. Изабела – досущ като Доротея – умее да лети и пак като нея не знае как го прави, просто ѝ се получава, сякаш черпи от мощен, скрит в дъното на съществуването ѝ енергиен източник. Изабела влиза и пребивава в света на хората от новелата по три начина – появява се от света на невидимото, повикана от едно силно желание – това на Пол Дебро; появява се едновременно в сънищата и реалността на Пол, като поведението ѝ спрямо него силно релативизира тези две времепространства; живее като всички останали в позитивистки познаваемия свят на героите, приемливо странна за тях с естествеността на жестовете си и плашеща онези, които са се докосвали по-отблизо до нея. Представата за Изабела, която читателят добива, е като за човек, у когото се преплитат реалното и нереалното; плътското, осезаемо телесното (разказвачът не спира да подчертава физическите ѝ качества) и призрачното, ефирното; мисловната и емоционалната проекция, която образът ѝ представлява през психическата потребност на Пол от свършено нова житейска посока.

Да погледнем към Доротея. Появата ѝ в живота на Антони е необичайна с непринудеността на жестовете ѝ и е изненада за него, защото Доротея

² Цитатите от новелата „Стих за нея“ тук и нататък са по: ВАТОВ, Н. Стих за нея. – В: Н. ВАТОВ. *На неперурдени крила*. София: Карина – Мариана Тодорова, 2014, с. 87–130.

тея руши комфорта му на егоцентрик, непукист и циник, който от време на време страда от самотата си, но не изпитва нужда да променя живота си. Тя е като камък в блатото на подчертано материалното му, стандартизирано и подредено ежедневие, но нейната автентичност на човек като всички останали не е проблематизирана. Поне до момента на летенето. Всички странности в поведението на Доротей намират рационално (и професионално – чрез аргументите на д-р Юрукова) обяснение в сюжетното разгръщане на повестта. Единствено нейната „лекота и безплътност“, отбелязана през възприятията на Антони още в началото на творбата и подсилена в признанието му по-нататък, че „пред очите ми не можеше да застане ни една зрима нейна черта, ясна и определена... Все едно че беше сън, измислица някаква на малко болен и трескав ум“, наемква за нереалната странност и различност на героинята. Само че героят е толкова рационален в мисленето и поведението си, че съмнението за Доротей като измислица е несъстоятелно за читателя.³

Независимо от пълното разминаване на двамата герои – Антони и Пол, в субективните им потребности от новото и различното, което им носят съответно Доротей и Изабела, двете момичета преобразуват живота им по една и съща ос – от точката на застиналоост, в която те се намират, към не просто нови изживявания, а към ново развитие на собствените им личности, към разгръщането на непознати за тях самите особености на личността им. Доминиращите нагласи на Антони, неговата самоувереност и отегчение от всичко наоколо, под въздействието на Доротей – най-често покорна, послушна, нерешителна, но заедно с това и без чувство за стеснение и срам, съчетано с липсата на порочност, са изместени от милост или от едно „непоянато“ чувство у него, което той окачествява като естествено. Разбирайки, че Изабела е загинала преди години в автомобилна катастрофа, Пол Дебро проумява, че сам я извиква от света на сенките, че я сътворява в една отделна реалност, ден след ден, щрих по щрих, че всъщност в него са заложени непознати способности, очакващи само искра, която да ги отключи, и тя е в неговото човешко съзнание.

Естествеността, разбрана в близък план като отхвърляне на сковаващи условности и правила на човешкото поведение и общуване, но в по-мощен като освобождаване на личността от социалнопотискащи модели, ограничения и очаквания, като връщане към автентичността на човека и неговите ресурси е идеалът, който движи героите и историите в двете творби. В повестта на Вежинов тя навярно е удобният евфемизъм, за да не бъде заподозрян авторът в бунтарско противопоставяне на социалната действителност и политическия ред. В новелата на Ватов естествеността е погубената същност на човека в цивилизационния напредък, който затлач-

³ Още за срещата на „здравия разум“ с различieto, с отклонението вж.: АНГЕЛОВА, С. Барьерата на здравия разум и барьерите на идеологията (Людост и нормалност в повестта „Барьерата“ от Павел Вежинов). – В: *Комунікативни стратегии в хуманітарістиката*. Бургас: БСУ, 2005, с. 144–151.

ва присъщия му стремеж да живее в хармония с всичко в света. Тя е част от целостта на човека, знак за неговата способност да релативизира време-пространствените ограничения, формирани от позитивистичния ни възглед за света, а заедно с тях да превръща и смъртта в нещо относително и преодолимо, освобождавайки я от разбирането ѝ като неизбежен край: „За мен смъртта винаги е била врата, преход към ново, различно състояние на духа, промяна. Но не и край“.

И в двата случая става дума за противопоставяне на цивилизация и природа, макар и с различни нюанси. В „Барьерата“ това противопоставяне е омекотено, някак прикрито зад изявено рационалното обяснение на ирационални неща: „Там, където разумът не достига, понякога природата мобилизира странни и невъобразими сили“⁴. Но и в двете творби положително обозначеният избор на писателя е на страната на потенци и структури на личността, неподвластни на обществените норми и разбирания за нормално, нито разбираеми с обичайните инструменти на рационалното познание. В интерпретациите и на двамата писатели тези способности разширяват познавателните хоризонти на човека, но се заплащат с цената на обречената различност.

Кулминационният ефект от срещите на Антони и Пол съответно с Доротея и Изабела е в епизодите с летенето. Способността на момичетата е техният знак на различието от останалите – тя е част от естеството им, нищо че е неясна за самите тях и е неподвластна на контрола им. Изабела нито разбира, нито смята, че е нужно да разбира дарбата си; тя просто органично я има и я използва, без да се замисля. Доротея – в духа на времето на повестта, което е и нейното собствено време – изразява желание да бъде „нормална“, но различността ѝ е по-силна:

– Аз знам – дисциплина и прочие. Но не мога да не го правя. Доктор Юркова навярно смята, че и това влиза в лечението. Та кой човек не иска да бъде като другите хора?

Тази способност е тяхната крачка напред пред другите и те я споделят с готовност и радост с двамата мъже. Доротея показва на Антони, че хората са като птиците и могат да се откъснат от твърдината под нозете си, да преодолеят бремето на всекидневното си битие; показва му звездите, към които той не обича да обръща поглед, те просто не го интересуват. Макар да хвърля взор към „двете... лица на вечното съществуване“ – земята и небето, преживяното не успява да раздвижи трайно съзнанието на Антони, да предотврати съмненията му, че всичко това се е случило, че е възможно – за него тези „две лица“ си остават „илюзорни“. Нещо повече, умът му отказва да приеме дори възможността да е летял и той стига още по-далече – катего-

⁴ Цитатите от повестта „Барьерата“ тук и нататък са по: ВЕЖИНОВ, П. *Барьерата*. София: Сиела, 2014.

рично не желае това да му се е случило, защото излиза извън неговите позитивистични представи за здраво и нормално. Емоционалната му реакция пред д-р Юркова ескалира дотам, че обявява самата мисъл за случилото се за лудост. И чувствата му към Доротея се обръщат във враждебност, стореното за него се оказва грубо насилие над неговата „истинска човешка природа“. Това предначертава края на момичето, останало само в различието си.⁵

Същата е съдбата на Изабела – въпреки различията в детайлите. В летенето тя показва на Пол, че човек е способен да се освободи от тежестта на тялото си и да остане само дух и мисъл, които да го понесат из безкрая на вселената във всички посоки на времето и пространството. Пол ѝ се доверява напълно и за разлика от Антони в „Барьерата“ за миг не допуска преживяното да е невъзможно или да е някаква лудост. Но се оказва ограничен и слаб за нея в плана на баналните всекидневни отношения между мъжа и жената. Нейната естественост и независимост го провокира да поеме пътя на погрешните заключения и той налага върху поведението ѝ клишето за изневяратата, което води до края на Изабела в живота на Пол и в тукашния свят на хората. Всъщност до този край я води различието ѝ, непобирането ѝ в граници и норми. Само че новелата на Николай Ватов вече е направила една стъпка по посока на непризнаването на това земно крепостничество на човека и оставя на финала си отворена перспектива за смъртта като нещо, което съществува само в черупката на ограничената човешка представа за света.

Повествованието и в двете творби клони към фантастичното – в по-малка степен в повестта на Павел Вежинов и с по-голяма тяга в новелата на Николай Ватов. В „Барьерата“ впрочем тази тенденция е търсена, там интенцията е да се чете повестта като фантастична, защото това ѝ осигурява безпрепятствено социално битие. Необремененото от етикети четене по-скоро води към разбирането на епизода с летенето на двамата герои като метафора, която неутрализира фантастичното. Обратно е в „Стих за нея“, където неприкритото посягане към фантастичното – в сюжетната нишка с извикването на Изабела в живота на Пол, с техните срещи в паралелния свят и в епизода с летенето на героите, много повече се стреми да привлече читателя към вярата на автора, че тези човешки способности не са плод на въображението, не са измислени, че не са опит метафорично да се изобрази човешкият стремеж към непознатото, а са действителност, несъмнена реалност. Подчертавам това отношение на двете творби към фантастичното,

⁵ Образите на Антони и Доротея като проекции на съвременните етични противоречия, които „се преобразуват в противоречия между пределността на съществуването, доминирано от елементарно-прагматичния здрав разум, и безпределните, макар все още скрити възможности на търещата човешка мисъл“, коментира Сабина Беляева. – Вж.: БЕЛЯЕВА, С. Павел Вежинов. – В: *Речник по нова българска литература*. София, Хемус, 1994, с. 58. Вж. също и по-разгърнатите ѝ наблюдения: БЕЛЯЕВА, С. В търсене на нравствена хармония. Художествено време-пространство в повестта „Барьерата“. – В: С. БЕЛЯЕВА. *Идеи на текста и времето*. Перник: Кракра, 1994, с. 327–342.

защото върху неговата основа се откроява още по-ярко невъзможността, показана в тях, различието на човешко същество да се приеме естествено в общността, към която принадлежи, дори през призмата на фантастичното.

Трагичната участ на двете героини е следствие от зависимостта на индивида от обществени норми и представи, от вкостенени морални конвенции, които не допускат отклонение от приетото за нормално и редно. Тя е обусловена от социалната ни незрялост да посрещнем различието сред нас и да погледнем с добро око на перспективата, която то носи за човешките общности. Но може би не е толкова далече времето, когато ще заживеем с нея, без да обричаме никого. И творците ще ни помогнат да преодолеем предразсъдъците си.

ИЗВОРИ

БАТОВ, Н. Стих за нея. – В: Н. БАТОВ. *На переперудени крила*. София: Карина – Мариана Тодорова, 2014, с. 87–130.

ВЕЖИНОВ, П. *Барьерата*. София: Сиела, 2014.

ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВА, С. Барьерата на здравия разум и барьерите на идеологията (Людост и нормалност в повестта „Барьерата“ от Павел Вежинов). – В: *Научна конференция на тема „Комуникативни стратегии в хуманитаристиката“, 7–8 октомври 2005*. Бургас: БСУ, 2005, с. 144–151. [ANGELOVA, S. Barierata na zdraviya razum i barierite na ideologiyata (Ludost i normalnost v povestta „Barierata“ ot Pavel Vezhinov). – V: *Nauchna konferentsiya na tema „Komunikativni strategii v humanitaristikata“, 7–8 oktomvri 2005*. Burgas: BSU, 2005, s. 144–151.]

БЕЛЯЕВА, С. Павел Вежинов. – В: *Речник по нова българска литература*. София: Хемус, 1994, с. 57–59. [BELYAEVA, S. Pavel Vezhinov. – V: *Rechnik po nova balgarska literatura*. Sofia: Nemus, 1994, s. 57–59.]

БЕЛЯЕВА, С. В търсене на нравствена хармония. Художествено време-пространство в повестта „Барьерата“. – В: С. БЕЛЯЕВА. *Идеи на текста и времето*. Перник: Кракра, 1994, с. 327–342. [BELYAEVA, S. V tarsene na npravstvena harmoniya. Hudozhestveno vreme-prostranstvo v povestta „Barierata“. – V: S. BELYAEVA. *Idei na teksta i vremeto*. Pernik: Krakra, 1994, s. 327–342.]

БОРИСОВА, Е. *Фантастика и познание. Без/граничност на познанието в българската фантастична проза*. София: ИЦ „Боян Пенев“, 2019. [BORISOVA, E. *Fantastika i poznanie. Bez/granichnost na poznaniето v balgarskata fantastichna proza*. Sofia: ITs „Boyan Penev“, 2019.]

THE DIFFERENT PERSON AND HIS DOOM

Abstract. The article interprets otherness as a distinctive feature of the person, positioning him beyond the scope of the community to which he belongs. That distinction is often behavioural and does not correspond to the moral conventions of the social group. It often brings about the rejection of the individual, and dooms him to misunderstanding, aloneness, even death. The following two works of the contemporary Bulgarian literature have been selected for observation: the

short novel *The Barrier* by Pavel Vezhinov and the novella “Verse for Her” by Nikolai Vatov. The analytical parallel between the characters in the two literary works has been driven by difference as a viewpoint for their interpretation. *Keywords:* the different person, moral conventions, human authenticity, fictional and real

Penka Vatova, Assoc. Prof. PhD

ORCID ID: 0000-0003-3201-9526

Institute of Literature – Bulgarian Academy of Sciences

52, Shipchenki Prohod Blvd., Block 17, Sofia 1113, Bulgaria

E-mail: penka.vatova@gmail.com